

ДИРИГЕНТСЬКА ПАРТИТУРА ЖИТТЯ СТЕФАНА ТУРЧАКА

У статті автор розкриває етапи становлення та творчі грані таланту видатного українського музиканта, педагога, диригента Стефана Турчака, характеризує унікальність його виконавської манери.

Ключові слова: *творча особистість, диригентське виконавство, манера диригування, симфонічне мислення, музична обдарованість, українська диригентська школа.*

В статье автор раскрывает этапы становления, творческие грани таланта выдающегося украинского музыканта, педагога, дирижера Стефана Турчака, характеризует уникальность его исполнительской манеры.

Ключевые слова: *творческая личность, дирижерское исполнительство, манера дирижирования, симфоническое мышление, музыкальная одаренность, украинская дирижерская школа.*

This article deals with the stages of development and creative talent data, famous Ukrainian musician, teacher conductor Stefan Turchak, his unique style of performance manner.

Key words: *creative personality, conductor performance manner, of conducting, symphonic thinking, musical talent, Ukrainian, conductor School.*

Постановка проблеми. Легендарна творча особистість, митець надлюдської сили волі, неприборканого темпераменту, народний артист України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, Державної премії Грузії імені Захарія Паліашвілі Стефан Турчак протягом багатьох років був головним диригентом провідної сцени України, що нині має назву Національної опери.

Не випадково ім'я українського маестро сьогодні поряд з іменами таких видатних диригентів сучасності, як Г. Караян, Л. Бернстайн, К. Мазур, Є. Мравінський, К. Симеонов, Є. Светланов, Г. Рождественський, Ю. Темірканов та ін. [10].

Багатогранна творчість С. Турчака – своєрідне уособлення важливих тенденцій розвитку музично-театральної культури України 60-80-х рр. – визначила головні напрямки еволюції й збагачення виконавства як одного з різновидів музичного театру, що поєднує специфічні якості оперного та симфонічного диригування.

Проведене дослідження дозволило з'ясувати, які традиції, здобутки і принципи синтезувала в собі творчість С. Турчака, яке місце належить митцю в розвитку української диригентської школи. За цими питаннями – складні

процеси еволюції музично-театральної культури України 60-80-х років, формування творчого почерку й особистості Стефана Турчака та українського оперно-симфонічного диригентського виконавства. Два аспекти – митець і художній процес його епохи – невід’ємні і постійно взаємодіють. Адже при всій унікальності таланту і творчої особистості, С. Турчак – увесь у контексті свого часу, в широкому колі диригентів, композиторів, музикантів й артистів України (а скоріше й усієї Європи), в співтворчості з якими своєрідно віддзеркалювалася мистецька індивідуальність диригента [7, с.37].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У музикознавчій літературі наявні публікації, що присвячені аналізу численних вистав, гастрольних виступів, у яких особисто брав участь Стефан Турчак. Свій внесок у розвиток даної тематики зробили такі вчені, як В. І. Рожок, В. М. Апатський, М. М. Гордійчук, М. Ф. Кагарлицький, Ю. О. Станішевський, Є. Ф. Станкович, Є. Н. Яворський та ін., які розкрили тенденції музично-театральної культури України, етапи становлення творчого таланту С. Турчака, унікальність його виконавської манери. Проте деякі питання життєвого і творчого шляху українського музиканта, педагога, диригента проаналізовані недостатньо та потребують подальшого вивчення.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити різноманітні наукові, музикознавчі, виконавські погляди щодо діяльності митця в контексті музично-театрального життя України 60-80-х рр. ХХ століття і з’ясувати, чи не втратили вони своєї актуальності в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у формуванні особистості С. Турчака як видатного представника української національної виконавської симфонічно-диригентської школи відіграли насамперед львів’янин М. Колесса та киянин Н.Рахлін, довгий час найяскравіший диригент України.

...Спершу юному Стефанові Турчаку справді поталанило: вступивши до Львівської консерваторії імені М. В. Лисенка, він одразу ж потрапив у клас відомого музиканта, прекрасного композитора і досвідченого диригента М. Ф. Колесси, який за багато років педагогічної праці створив власну школу диригентів-симфоністів і хоровиків, які були не лише освіченими, а й мудрими музикантами, кожен із яких нині є непересічною мистецькою особистістю.

Вдумливий педагог М. Колесса зумів акумулювати творчі можливості свого студента, розкрити в ньому талант тонкого інтерпретатора, «зарядженого» невагомною енергією почуттів. Він допомагав молодому виконавцю знайти свій мистецький почерк, власний шлях передачі авторського задуму слухачам, навчив бути господарем за пультом.

«Професор М. Ф. Колесса – це мій перший учитель, – неодноразово повторював С. В. Турчак. – Його педантизм щодо класики – основи основ музики, його підхід до партитури, до техніки диригування змушували мене завжди бути в формі, серйозно готуватися до занять. Суто технологічно мені з ним було легко, я його розумів із півслова. Він вимагав незалежності рук, економії жесту, свободи поз. Його улюблений афоризм – права рука від голови, ліва – від серця – розумівся мною буквально. Щодо роботи над партитурою, він був безжалісним» [8, с.16].

Львівський період характеризується ще однією видатною мистецькою постаттю – на той час головного диригента, художнього керівника Львівського театру опери і балету ім. І. Франка – Я. Вошака, яскрава індивідуальність котрого мала значний вплив на юного музиканта. Він першим помітив непересічний талант студента-диригента і запросив його ще на IV курсі консерваторії до театру на посаду стажиста. Під орудою досвідченого музиканта і талановитого педагога Я. Вошака, С. Турчак опанував ряд складних оперно-балетних полотен, зумів увійти до репертуару театру і на належному рівні диригувати операми «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Ріголетто» Дж. Верді, балетами «Спляча красуня» П. Чайковського, «Жізель» А. Адана.

Вплив Я. Вошака на молодого митця проявився, перш за все, в умінні виявити цілісність твору, у внутрішньому пориві, не ігноруючи ґрунтовного опрацювання деталей, динамічних штрихів та нюансів. У відомого на той час диригента С. Турчак дещо запозичив і яскраву манеру диригування.

Поталанило початкуючому маестро й тому, що одразу ж по закінченні консерваторії він став диригентом уславленого, вихованого видатним Натаном Рахліним, Державного заслуженого симфонічного оркестру України, у репертуарі якого була велика кількість творів української, російської та західно-європейської класики, симфонічні полотна сучасних композиторів. Стефан Турчак з ентузіазмом узявся за оволодіння цим багатством.

Згодом С. Турчак напише в своїх спогадах: «Коли я думаю про мистецьку індивідуальність і масштаби таланту Н. Рахліна, мимоволі згадую мудре прислів'я: велике видно на відстані. Минуло майже двадцять п'ять років від того дня, коли я, вихованець диригентського факультету Львівської консерваторії імені М. В. Лисенка класу професора М. Колесси, уперше як диригент-стажист Державного симфонічного оркестру зустрівся з його художнім керівником, уславленим музикантом Н. Рахліним. І хоча за цей час мені пощастило познайомитись із творчістю багатьох видатних диригентів світу, чимало виступати за рубежем, спілкуватися з всесвітньо відомими музикантами, ніхто не заступає для мене яскравої особистості Н. Рахліна – самобутнього митця і прекрасної людини, співпраця з якою відіграла вирішальну роль у моєму диригентському становленні» [6, с. 30].

Натан Григорович напрочуд тепло відзивався про молодого колегу, підкреслюючи його стихійну музикальність, уміння розкривати зміст і характер різних за стилем творів: «Полум'яний, артистичний, темпераментний Стефан Васильович мав рідкісну художню інтуїцію, уміння виявляти все образне багатство партитури, створити власну трактовку і захопити нею оркестрантів. Крім того, був унікальним музикантом-стилістом, який міг досягнути складну архітектоніку цілого, передати філософський зміст музичної драматургії твору і, водночас, виявити його окремі штрихи, найтонші нюанси» [5].

Київський період, крім Н. Рахліна, означений для Стефана Турчака впливом таланту й майстерності двох видатних диригентів – К. Симеонова та В. Тольби.

Співпраця С. Турчака і К. Симеонова є досить короткою, складною, неоднозначною та водночас однією з найбільш цікавих і драматичних сторінок історії диригентського мистецтва України. Творча взаємодія С. Турчака і В. Тольби, найталановитішого учня А. Пазовського, найбільш ерудованого і високопрофесійного диригента України, навпаки, була тривалою і плідною.

К. Симеонов і В. Тольба визначають другий етап формування й утвердження майстерності й індивідуальності С. Турчака, без якого неможливими були б піднесення і злету на вершини справжньої самотності та визнання.

Крім того, значний вплив на розвиток творчої особистості С. Турчака мали справжні майстри диригентського мистецтва зазначеного періоду – К. Кондрашин, Г. Рождественський, Є. Светланов, Ю. Темірканов, Ю. Файер. Проте маестро по-справжньому розкриває свої професійні можливості лише у відвертій, частіше прихованій боротьбі або постійному творчому змаганні, що сприяло розвитку його професійної диригентської форми. Поруч із ним у мистецьких колективах працювали диригенти різних поколінь і несхожих обдарувань: Б. Афанас'єв, І. Блажков, П. Варивода, І. Гамкало, Ф. Глущенко, Є. Дущенко, В. Кожухар, І. Лацанич, Ю. Луців, Т. Микитка, М. Покровський, О. Рябов, Б. Чистяков. Їх творчість надихала на створення оригінальних музично-сценічних форм, стилів, індивідуальних виконавських почерків.

Якщо на початку своєї диригентської кар'єри С. Турчак, перебуваючи під впливом творчості Н.Рахліна, дещо захоплювався динамічною звучністю, що відповідала його бурхливому темпераменту, то з роками, наслідуючи К. Симеонова, яскраво виражена «манірність» відійшла і, навпаки, переважала динамічна стриманість.

Симфонічне мислення С. Турчака базувалося на глибоких динамічних контрастах, які втілювалися митцем досить впевнено. Це контрасти великих драматургічних пластів, логіка яких сприяла цілісності форми, єдності виразових образів. Техніка Турчака зазнавала певної трансформації: все більше була помітна тенденція до вивіреного точного жесту, емоційний зміст якого абсолютно розуміли і музиканти, і слухачі.

Лаконізм техніки диригування йшов від внутрішнього змісту виконуваних партитур, від природи таланту диригента, який скрупульозно відбирав найвартісніші барви і відтінки. Самі по собі жести Турчака без слухового сприйняття трактованої ним музики не відзначалися якоюсь унікальністю чи особливою пластикою, що характерна, наприклад, творчій манері Герберта фон Караяна або ж Євгена Мравінського. Рухи правої руки диригента цілеспрямовано відтворювали темно-ритмічну структуру твору, лівої – відповідні нюанси. Права рука для нього – це точний механізм передачі темпоритму, ліва – з притаманною С. Турчаку одухотвореністю – емоційно відображала складний образ твору. На відміну від чітко пунктированого жесту Є. Мравінського, котрий якнайточніше фіксував складні, психологічно обумовлені елементи внутрішнього конфлікту, у Турчака переважала емоційність, відтворення почуттів, згладжування квадратності, що призводило до безперервного потоку музики.

За цією неординарною характеристикою вимальовувалася непересічна особистість диригента – людини, безмежно відданої музиці. У кожному відгуку на репетицію, концерт, у кожній рецензії на нову виставу звучали екзальтовані епітети, експресивні метафори, за допомогою яких схвильовані слухачі намагалися зафіксувати прекрасну мить подвижницького життя художника і висловити своє захоплення його творчістю.

«Висока музична обдарованість, пристрасний темперамент, сильна воля, першокласна мануальна техніка, безмежна працелюбність і віддача, гармонійне поєднання емоцій та інтелекту», – пише про С. Турчака професор В. Апатський [1, с.187]. Із цього приводу відомий композитор Олександр Білаш зазначав: «Привабливість постаті молодого диригента мимоволі привертала до себе увагу. Він був дуже красивий: пластичні руки, точні експресивні рухи, романтично сяючі очі, повна заглибленість у музику, що ніби лилася з-під його рук. Цікаво, що абсолютна захопленість диригента музикою якимось чаклунськи впливала на оркестрантів. Відчувалося, що музиканти із задоволенням підкоряються диригентові, на наших очах народжувався рідкісний за своїми музикантськими властивостями ансамбль» [2].

«Турчак – межа людських емоційних можливостей, диригент романтичного складу, який володіє особливим темпераментом, музикальністю», – згадував своє творче спілкування з митцем Тихон Хренніков [13, с.183].

«За пультом С. Турчак був... новатором, він ніколи не повторювався, його душа горіла, він творив», – зізнається Євген Станкович [12, с.179].

Оцінки провідних музикантів, як і численні відгуки преси, спогади друзів, співаків, акторів зібрані в книзі «Стефан Турчак. Диригент. Митець. Громадянин», автором якої є доктор мистецтвознавства, професор, народний артист України, ректор Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського Володимир Рожок. Розширеною редакцією видання є монографія «Сонячний маестро», в якій на основі аналізу численних вистав, гастрольних виступів, у яких особисто брав участь Стефан Турчак, В. Рожок розкриває тенденції музично-театральної культури України й етапи становлення та творчі грані таланту маестро, унікальність його виконавської манери. В. Рожок – ініціатор численних науково-практичних культурологічних проєктів, багатьох важливих інноваційних акцій, серед яких – Міжнародний конкурс молодих диригентів імені Стефана Турчака.

Кожен, хто знав С. Турчака, або навіть тільки бував на його концертах чи виставах, може сміливо стверджувати, що «кожен нерв його душі був наповнений звуками...» [14].

Здавалося, коли диригент стояв за пультом, оркестр грав і актори співали краще, ніж завжди. Незабутнє враження залишали П'ята симфонія Чайковського, опери «Пікова дама», «Борис Годунов» в інтерпретації досвідченого маестро. Дивно, але романтично піднесена, навіть екзальтована манера диригента породжувала якийсь особливий трагізм.

Дивовижна інтенсивність його творчості, виснажлива напруженість щоденної роботи протягом усього життєвого шляху вражала. Стефан Турчак

голосно заявив про себе як про диригента, здатного піднести до найвищого художнього рівня систему образів будь-якого класичного чи сучасного музичного твору!

І цим словам судилося здійснитися. Свого часу у телефільмі «Симфонія», що був відзначений на міжнародному форумі, Стефан Турчак показав себе вдумливим, яскраво емоційним митцем, який не лише внутрішньо усвідомив, а й якнайкраще висвітлив усі музичні та стилістичні тонкощі одного з найвизначніших творів сучасної музики – Третьої симфонії Бориса Лятошинського.

Митець ніколи не обмежувався лише виконавством. Він був педагогом кафедри симфонічного диригування Київської консерваторії, очолював у ній студентський оркестр, який швидко став одним із найкращих в Україні. Кожен його концерт перетворювався на справжнє відкриття для всіх, хто любить і шанує високе мистецтво музики. За невеликий проміжок часу Турчак поставив такі монументальні і дуже різні за суспільною вагою та стилем симфонії, як П'ята Л. Бетховена, Перша Й. Брамса, Третя С. Рахманінова, Одинадцята Д. Шостаковича. До кожної з них знаходив відповідний «ключ», прагнув відтворити не лише індивідуальний стиль автора, а й характер та «емоційну ситуацію» епохи, в яку твір був написаний.

У 1967 році С. В. Турчак очолив один із кращих оперних театрів країни – Київський оперний театр імені Т. Г. Шевченка. Він успішно справлявся з операми та балетами представників класицизму і романтизму в музиці різних національних шкіл, сучасних авторів і залишився в пам'яті як вдумливий інтерпретатор «Орфея і Еврідіки» К. Глюка, «Отелло» та «Аїди» великого музичного драматурга Д. Верді.

Останнє десятиріччя творчості Стефана Турчака – третій етап його художньої діяльності – характеризувалося відсутністю рівного йому за масштабом таланту в Україні. У цей час активно працювали І. Блажков, А. Власенко, Ф. Глущенко, О. Гуляницький, І. Гамкало, Ю. Луців, В. Кожухар, О. Рябов, з'явилася група молодих диригентів – Р. Дорожівський, В. Блінов, Л. Джурій, Я. Скибинський, Р. Нігматулін та інші. С. Турчак серед них був визнаним і незаперечним лідером, уособленням української національної школи та її найвизначнішою художньою вершиною.

Особлива заслуга Турчака-диригента – у пропаганді української музичної культури. Багато творів національної класики і сучасних композиторів були натхненно й високопрофесійно втілені митцем. У кожен із них він вкладав усю свою майстерність, співпереживання і натхнення. Музика українських композиторів була для нього не лише часткою власного репертуару, а, перш за все, могутнім живильним джерелом, звідки диригент черпав нові ідеї, знаходив яскраві музично-сценічні форми.

Постійно збагачуючи репертуар сучасними партитурами, Стефан Турчак досягав високої художності та технічної досконалості їх звучання. У роботі над новими симфоніями, сюїтами, поемами, операми та балетами він вдумливо і тактовно втручався в творчий процес, давав поради, допомагав композиторам зробити твір якнайкращим. Стефан Турчак здійснив ряд постановок опер

сучасних авторів: «Катерина Ізмайлова» Д. Шостаковича, «Милана», «Арсенал» і «Ярослав Мудрий» Г. Майбороди, «Загибель ескадри» та «Мамаї», а також балет «Камінний господар» В. Губаренка.

Та найвищим художнім досягненням, справжнім громадянським подвигом Турчака стала постановка опери М. Лисенка «Тарас Бульба». Диригент високо цінував цей твір, вважав його гідним внеском у світову музичну культуру, намагався якнайглибше розкрити і задум безсмертного Гоголя, і сконцентроване втілення цього задуму в опері Миколи Віталійовича. Він вклав у цю музику все своє уміння й душу, адже вважав постановку своєю головною мистецькою метою [3].

Не судилося здійснитися його мріям про подальше відродження української спадщини, про постановку кращої української опери – монументального «Золотого обруча» Б. М. Лятошинського.

Свій самобутній талант, у якому чітко проявлялася неповторність національної музично-виконавської культури, С. Турчак якнайповніше виявляв у трактуванні багатьох партитур і, зокрема, в інтерпретаціях оперних шедеврів грузина Захарія Паліашвілі та росіянина Дмитра Шостаковича. За словами відомого грузинського композитора О. Тактакішвілі, «Стефан Турчак відкрив грузинам Паліашвілі. Примусив усіх по-новому поглянути на похмуру, драматично сувору оперу «Абесалом і Етері», порушивши традиції її парадно-величавої трактовки і осяявши цю музику своїм українським менталітетом» (Стенограма обговорення опери «Абесалом в Етері» 7.VII. 1972).

Фактично в опері Стефана Турчака сформувалася і на повну силу розкрилася українська диригентська школа як естетичне явище музично-виконавського мистецтва. Цей принципово важливий процес відбувся в 60-ті роки – роки так званої «відлиги» і піднесення національної самосвідомості й художньої культури, коли було остаточно зруйновано «залізну завісу» і на арену вийшло нове покоління літераторів та митців, що згодом одержало назву «шестидесятники». До цього покоління належав і Стефан Турчак – найяскравіший представник української культури цього періоду у сфері диригентського мистецтва» [11].

Висновки. Стефану Васильовичу Турчаку належить особливе місце у національній музичній культурі. Це ціла епоха в українському мистецтві, що ознаменована десятками блискучих оперних вистав, сотнями новаторських інтерпретацій найрізноманітніших симфонічних партитур.

Його багатогранний талант сприяв піднесенню виконавської культури 60-80-х років й успішній її інтеграції в світовий художній процес. Стефан Турчак прожив лише 50 років і 25 із них віддав служінню Музиці. У розквіті таланту його стрімкий політ, на превеликий жаль, обірвала передчасна смерть.

Мистецька особистість диригента справила значний вплив на розвиток української музики. Турчак надихав композиторів на написання нових творів, повернув їх зацікавленість оперно-балетними жанрами. Його трактування партитур приголомшувало не тільки слухачів, а й самих авторів, яких він навертав до сміливих експериментів і відкривав шлях на естраду молодим

українським композиторам. Це він осяяв своїм світлим талантом перші балети Євгена Станковича, перші опери Віталія Губаренка, перші симфонічні партитури Івана Карабиця.

Минуло 25 років з часу смерті відомого диригента, та його мистецтво живе у творчості учнів, у роботах співаків і музикантів, яким пощастило працювати разом із ним. Традиції високої культури, носієм яких був Стефан Васильович Турчак, продовжують жити, розвиватися, утверджуватися...

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апатський В. М. Про С. В. Турчака – Музиканта і Людину / В. М. Апатський // Сонячний маестро : монографія / В. І. Рожок. – К. : Автограф, 2006. – С. 187.
2. Білаш О. І. Доторкнутися душі / О. І. Білаш // Літературна Україна. – 1986. – 13 лютого. – С. 2.
3. Гордійчук М. М. Правда життя / М. М. Гордійчук. – К. : Музика. – 1970. – №4. – С. 13.
4. Кагарлицький М. Ф. Цей одержимий маестро Турчак / М. Ф. Кагарлицький // Вітчизна. – 1981. – №5. – С. 197-202.
5. Рахлин Н. Г. Стаття. Інтерв'ю. Воспоминання / Н. Г. Рахлин. – М. : Советский композитор, 1990. – 188 с.
6. Рожок В. І. Стефан Турчак / В. І. Рожок. – Харків, 1984. – 203 с.
7. Рожок В. І. Творчість Стефана Турчака в контексті музично-театральної культури України 60-х – 80-х рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. мистецтвознавства / В. І. Рожок. – К., 1997. – 44 с.
8. Рожок В. І. Сонячний маестро / В. І. Рожок : монографія. – К. : Автограф, 2006. – 246 с.
9. Рожок В. І. Магічна сила перевтілення / В. І. Рожок. – К. : Музика. – 1998. – №2. – С. 21-24.
10. Рожок В. І. Легендарний маестро (до 60-річчя від дня народження) / В. І. Рожок // Культура і життя. – 1998. – 28 лютого. – С. 2.
11. Станішевський Ю. О. Натхненний маестро / Ю. О. Станішевський // Музика. – 1988. – №6. – С. 8.
12. Станкович Є. Ф. Слово про друга / Є. Ф. Станкович // Сонячний маестро : монографія / В. І. Рожок. – К. : Автограф, 2006. – С. 179.
13. Хренніков Т. М. Видатний диригент / Т. М. Хренніков // Сонячний маестро : монографія / В. І. Рожок. – К. : Автограф, 2006. – С. 183.
14. Яворський Є. Н. Згадуючи маестро / Є. Н. Яворський. – К. : Музика. – 1984. – №5. – С. 20.

Дата надходження до редакції: 07.02.2013 р.